

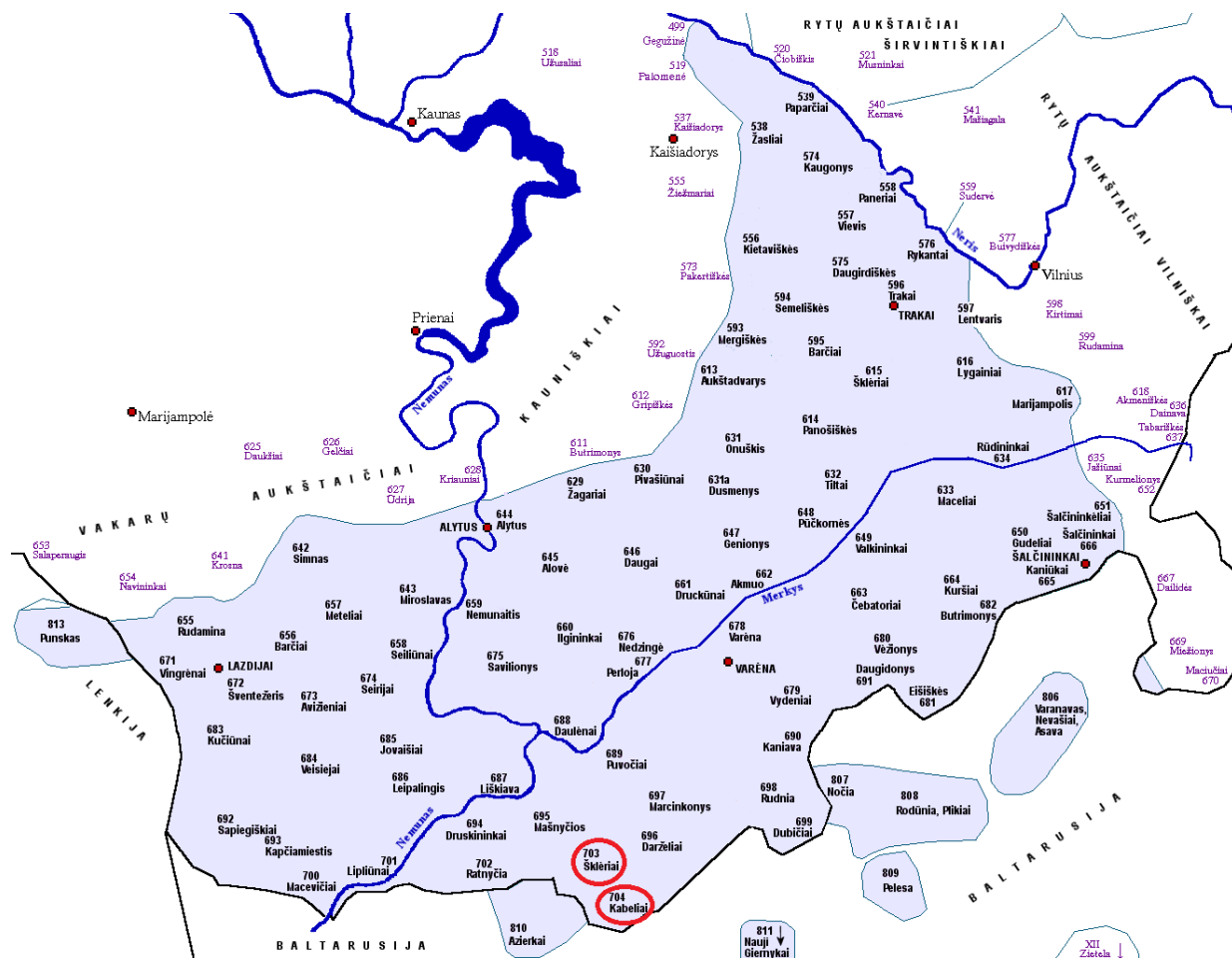
KABELIŲ APYLINKIŲ SANGRAŽINIAI VEIKSMAŽODŽIAI

Danutė Valentukevičienė

Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5,
LT-10308 Vilnius, Lietuva
El. p. valentukeviciene.danute@gmail.com

1. Įvadas

Varenės rajono pietuose, Baltarusijos pasienyje, Kabėlių apylinkės, priklausančios pietų aukštaičių patarnei, kalbininkams žinomos dėl būdingųjų ypatybių – minkštųjų priebalsių *š*, *ž* ir *š*, *ž* mišimo, taip pat minkštųjų priebalsių *t̃*, *d̃* ir *k̃*, *g̃* kaitos. Pastaroji ypatybė jau išnykusi, o pirmoji dar išlaikyta Kabėlių (704)¹ ir Šklėrių (703) apylinkėse (žr. 1 pav.).

¹ Skaičiai pažymėtos nurodytos vietovės yra *Lietuvių kalbos atlaso* punktai.

1 pav. Pietų aukštaičių patarmės plotas (žemėlapis iš http://tarmes.lki.lt/F_pamap.htm)

Minėti fonetiniai reiškiniai kai kurių kalbininkų aiškinami kaip jotvingių kalbos palikimas (Zinkevičius 1966, 147; Hasiuk 1989, 84–88; Dini 2000, 218–219; Vidugiris 2004, 102–104; Markevičienė 2010, 50; Mikulėnienė 2012, 51–62 ir kt.).

Vienas iš pirmųjų, susidomėjusių Kabėlių šnektos fonetika ir minkštųjų priebalsių *š*, *ž* ir *š̆*, *ž̆* mišimu, buvo Juozas Balčikonis. Surinkta medžiaga 1911 m. jis pasidalijo su Eduardu Volteriu, Zieteloje užfiksavusiu žodį *zarsis* ‘žąsis’ (plačiau žr. Balčikonis 1982, 289–290). Jį aprašydamas kaip prūsų kalbos palikimą, E. Volteris (Вольтеръ 1912, 160) pabrėžė, kad išsamiam Zietelos šnektos tyrimui yra svarbūs Musteikos, Kabėlių ir Aššninkų šnektos duomenys.

Priebalsį *z* Kazimieras Būga ir Janis Endzelynas apskritai manė esant prūsų kalbos liekana (Эндзелин 1911, 60; Būga 1961, 550). Janas Otrębskis priebalsius *š*, *ž* vietoj *š̆*, *ž̆* laikė jotvingių kalbos substratu (Otrębski 1961, 3–8; 1963, 157–167). Jis teigė, kad *s*, *z* tarimas vietoj *š*, *ž* yra paplitęs gana nemažame pietinių aukštaičių plote, apytikriai žemiau linijos Pūnskas – Lazdijai – Kāpčiamiestis – Švendubrė – Kabėliai – Dubičiai – Dievėniškės.

Kelių pastarųjų dešimtmečių tyrimų duomenys praplečia šio reiškinio paplitimo geografiją: minėtas reiškinys buvo (ar dar yra) išplitęs apie Kāpčiamiestį, Milūciškę, Musteiką, Kabeliūs, Aššninkus, Dubičiūs, Švendubrę, Dievėniškes, Žirmūnus, Pėlesą, Seinūs, Zietelą, Lazūnus (Grinaveckienė 1961, 606; Zinkevičius 1966, 147; Dovydaitis 1968, 207–210; 1978, 103–107; Vidugiris 2004, 102–103; LKTCh, 81, 96–97; Leskauskaitė 2009, 3; Markevičienė 2010, 50). Jis užfiksuotas ir Pūnsko apylinkių pateikėjų kalboje (Mikulėnienė 2016, 117).

Pirmieji negausūs užrašai iš kompleksinių mokslinių ekspedicijų, rengtų pietinių pietų aukštaičių areale, – Aloyzo Vidugirio 1958–1959 m. ir Žanetos Urbanavičiūtės 1965 m. rankraštiniai tekstai, užrašyti Aššninkuose (žr. 1 lentelę). Vėliau šios šnektos aprašą parengė iš Kabėlių kilusi Danutė Valentukevičiūtė (1967). Iš visų kalbos dalių plačiau aprašyta tik veiksmožodžio sistema (Valentukevičienė 2015).

Taigi šio straipsnio objektas – Kabėlių apylinkių šnektos sangražinis veiksmožodis. Šio straipsnio tikslas – aprašyti sangražinių veiksmožodžių formų įvairovę, aptarti jų morfonologines ypatybes ir morfologines paradigmas, savitą kirčiavimą.

Tiriamosios medžiagos sąvadą sudaro apie 250 sangražinių veiksmožodžių. Medžiaga tyrimui rinkta iš XX a. 6–7 dešimtmečio rankraštinų A. Vidugirio ir Ž. Urbanavičiūtės Kabėlių (Aššninkų) šnektos užrašų, „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno“ pirmojo tomo (PPAŠŽ), asmeninių tarminių garso įrašų (2011–2019), kurie kaupti individualiai ir dalyvaujant Lietuvių kalbos instituto projekte „Tarmių duomenys Lietuvių kalbos žodyno kartotekai“.

Iš viso įrašyta 18 vyriausiosios kartos ir 2 vidurinės kartos atstovų. Seniausias informantas gimęs 1925 m., jauniausias – 1972 m. Įrašų trukmė nuo 20 min. iki 2,30 val. Taigi sukaupta 25 val. fonoteka (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Kabelių šnektos šaltiniai (rankraštiniai tekstai ir garso įrašai)

Eil. Nr.	Punkto numeris	Vietovės pavadinimas	Vietovės sutrumpinimas	Sąsiuvinio registracijos numeris / informantas, gimimo metai	Šaltinio apimtis: puslapis arba minutės	Užrašytojas, metai
1	704	Kabėliai (Aššninkai), Varėnės raj.	Aš	638	8 psl.	A. Vidugiris, 1958–1959
2	704	Kabėliai (Aššninkai), Varėnės raj.	Aš	840 (1–2)	48 psl.	Ž. Urbanavičiūtė, 1965
3	704	Aššninkai, Varėnės raj.	Aš	A. S., 1938	100 min.	D. Valentukevičienė, 2011
4	704	Aššninkai, Varėnės raj.	Aš	O. T., 1927	30 min.	D. Valentukevičienė, 2011
5	704	Aššninkai, Varėnės raj.	Aš	J. G., 1927	20 min.	D. Valentukevičienė, 2012
6	704	Aššninkai, Varėnės raj.	Aš	P. Z., 1925	34 min.	D. Valentukevičienė, 2014
7	704	Aššninkai, Varėnės raj.	Aš	R. M., 1943	60 min.	D. Valentukevičienė, 2014
8	704	Aššninkai, Varėnės raj.	Aš	M. T., 1934	140 min.	D. Valentukevičienė, 2019
9	704	Aššninkai, Varėnės raj.	Aš	A. P., 1966	50 min.	D. Valentukevičienė, 2019
10	704	Daržinėlės, Varėnės raj.	Držn	D. V., 1948	90 min.	D. Valentukevičienė, 2014
11	704	Daržinėlės, Varėnės raj.	Držn	O. S., 1944	90 min. 60 min.	D. Valentukevičienė, 2014, 2019
12	704	Kabėliai, Varėnės raj.	Kb	E. M., 1938	40 min., 30 min.	D. Valentukevičienė, 2012
13	704	Kabėliai, Varėnės raj.	Kb	A. V., 1932	25 min., 30 min.	D. Valentukevičienė, 2014
14	704	Kabėliai, Varėnės raj.	Kb	E. T., 1935	90 min.	D. Valentukevičienė, 2014
15	704	Kabėliai, Varėnės raj.	Kb	S. G., 1930	80 val.	D. Valentukevičienė, 2014
16	704	Kabėliai, Varėnės raj.	Kb	A. V., 1943	60 val.	D. Valentukevičienė, 2014
17	704	Kabėliai, Varėnės raj.	Kb	D. V., 1972	30 min.	D. Valentukevičienė, 2019
18	704	Musteikà, Varėnės raj.	Mst	M. M., 1943	150 min.	D. Valentukevičienė, 2016
19	703	Šklėriai, Varėnės raj.	Škl	J. K., 1928	80 min.	D. Valentukevičienė, 2014
20	703	Šklėriai, Varėnės raj.	Škl	J. Z. P., 1934	60 min.	D. Valentukevičienė, 2014
21	703	Šklėriai, Varėnės raj.	Škl	S. B., 1956	90 min.	D. Valentukevičienė, 2014
22	703	Šklėriai, Varėnės raj.	Škl	V. B., 1927	80 min.	D. Valentukevičienė, 2014

Atrenkant vyriausiosios kartos pašnekovus, vadovautasi metodiniais nurodymais tarmių medžiagos rinkėjams (Mikulėnienė, Ragaišienė 2013). Darbo medžiaga kaupta tiesioginio įrašymo metodu, taikant laisvojo pokalbio variantą.

Atliktas tyrimas yra naujas ir aktualus. Straipsnyje, remiantis gana gausia medžiaga, pirmą kartą aprašomas Kabėlių apylinkių sangražinis veiksmažodis, pateikiamos visos jo formos, aptariama sangražos afikso vieta morfologinėje veiksmažodžio struktūroje, kirčiavimo ypatumai, sangražinių veiksmažodžių laikų paradigmos. Tyrimo medžiaga ir išvadamis galės remtis ir gretimų pietų aukštaičių šnektų tyrėjai.

2. Sangražos afikso formos

Sangražiniai veiksmažodžiai susidarė sangražos dalelytei *-si*, kilusiai iš senovinės sangražinio įvardžio enklitinės formos **sīe < *sēi*, priaugus prie veiksmažodžio nesutrumpėjusių akūtinių galūnių (Zinkevičius 1980, 138). Kartais minimas ir buvusios paprūsės šnektose aptinkamas jos variantas *-se* (Zinkevičius 1966, 331).

Linkstama manyti, kad sangražiniai veiksmažodžiai pakeitė senovinę indoeuropiečių viduriniąją veiksmažodžio rūšį – mediją, o sangražos afiksas vartojamas veiksmažodžių intranzityvumui reikšti (Zinkevičius 1980, 138).

Veiksmažodžio sangražą kalbotyroje traktuojama įvairiai. Akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ aprašyti sangražinių veiksmažodžių skirtumai nuo kitų veiksmažodžių, nurodoma sangražos dalelytės *-si*, *-s* kilmė, jos vieta žodyje, reikšmės, vartoseną, t. y. pripažįstami tik savarankiški sangražiniai veiksmažodžiai (Bernadišienė 1971, 186–189). „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“ veiksmažodžių sangražą priskiriama žodžių ir formų darybai: aiškinama, kad sangražos rodiklis *-si* yra darybos priemonė, su kuria padaroma nemažai vedinių iš tų pirminių veiksmažodžių, kurie turi intranzityvinius būseną reiškiančius atitikmenis (Ambrazas 1996, 282–283, 287–288; Jakaitienė 1996, 406–410). Pabrėžiama, kad „sangražos afiksą darybos priemone galima laikyti tik tada, kai sangražinis veiksmažodis ir jo pamatinis žodis sudaro darybos priešpriešą, skiriasi ne tik forma, bet ir reikšme“ (Jakaitienė, 1996, 406). Aldona Paulauskienė (1994, 36–37) plačiau aptarė sangražos afiksų funkcijas: veiksmažodžio tranzityvumo keitimą, sangražos afikso gebėjimą suteikti žodžiui individualią, kitiems atvejams neišplečiamą reikšmę, t. y. galimybę leksikalizuotis. Lygindama sangražos afikso ir priešdėlių funkcijas, ji išskyrė tokius jų panašumus: „1) su sangražos afiksu daromi tik veiksmažodžiai iš veiksmažodžių; 2) sangražos afiksas rodo ne žodžių santykius sakinyje, bet modifikuoja kamieno reikšmę (rodo gramatinius pakitimus

nominacijos sferoje)“ (Paulauskienė 1994, 49). Kalbininkės nuomone, tais atvejais, kai sangrąžos afiksas formuoja žodžio kamieno reikšmę, galėtų būti dar skiriami sangrąžos vediniai.

Viena iš svarbiausių sangrąžinio veiksmažodžio morfo(no)loginių ypatybių – sangrąžos afikso *-s(i)* vieta žodyje. Kaip minėta, sangrąžos afiksas gali užimti dvi pozicijas – tarp priešdėlio ir šaknies bei žodžio gale, pvz., *atsirá.dɔ*. | *radɔ.sì* ‘atsirado, radosi’. Pridedant priešdėlį, sangrąža iš žodžio galo priversta šokti prieš šaknį (Stolz 1989, 13–27; Аркадьев 2013, 324). Toks „šuoelis“ rodo, kad sangrąžos afiksas neturi fiksuotos vietos morfologinėje veiksmažodžio struktūroje. Tarp priešdėlio ir šaknies sangrąžos afikso *-si* ir *-s* formą gali lemti afikso ir šaknies sandūra arba priešdėlis, po kurio vartojamas *-si* ar apibendrintas jo variantas *-s*. Sangrąžos afiksas, atsidūręs prieš šaknį, gali su ja suaugti ir prarasti tiesioginę savo funkciją. Žodžio galo pozicijoje sangrąžos afiksas savarankiškumo taip pat neišlaiko.

Lietuvių tarmėse pasitaiko veiksmažodžių su dviem sangrąžos afiksais, kurių vienas yra tarp veiksmažodžio šaknies ir priešdėlio, o antrasis – žodžio gale (plačiau žr. Zinkevičius 1966, 332). Kabėlių apylinkėse užrašytas tik vienas toks pavyzdys: *bernaĩ. nesizá.ninas* ~ bernai nesižaninas (nesituokia) (O. S. 2014, Držn). Klaipėdos krašto vakarų aukštaičių tarmėje sangrąžos afiksas gali būti pakartotas du kartus ir tada, kai veiksmažodis turi du priešdėlius, o vienas iš jų – neiginys, pvz., *neisiduokis, pasirūpintis, atsiorientuotis* (Kaukienė 1997, 276). Kalbininkės teigimu, tokiais atvejais sangrąžos afiksas prie priešdėlinio veiksmažodžio prisijungia vėliau.

Kai veiksmažodis turi du sangrąžos afiksus, paprastai vienas iš jų praranda savo tiesioginę funkciją, plg.: *nesizá.ninas* ir *nesizá.nina*. Sporadiškai atskirus veiksmažodžius su dviem sangrąžos afiksais vartoja žemaičiai ir artimesni (ypač šiaurėje) aukštaičiai. Tokių pavyzdžių užrašyta Zieteloje ir Lazūnuose (Zinkevičius 1966, 334; Vidugiris 2004, 237).

Kaip rodo tarmių pavyzdžiai, sangrąžos afiksas, persikėlęs į žodžio pradžią, su ja gali suaugti. Kabėlių apylinkėse tokių atvejų nėra daug, užfiksuotas tik veiksmažodis *ská.utis* ‘skautis (kautis, muštis)’, pvz.: *ašá.šni.ku. bernaĩ. labaĩ. skóvɛ.si* ~ Ašššninkų bernai labai (s)kovėsi (O. S. 2014, Držn); [bernai] *kumpá.nijɔ.n izgɛ.rɛ*. | *kab_atá.i* | *kap_susiskóvɛ*. ~ (bernai) kompanijoje išgėrė, kai atėjo, kaip susi(s)kovė (O. S. 2014, Držn). Zigmąs Zinkevičius (1966, 191) teigia, kad toks *s* pridėjimas prieš šaknį „yra ne kas kita, kaip sangrąžos dalelytės reliktas, neteisingai palaikytas šaknies dalimi“. Toks sangrąžos afikso, būdingo baltų kalboms, mobilumas yra archajiškas palikimas.

3. Fakultatyvieji sangrąžos afikso variantai

Renkant medžiagą šiam tyrimui atkreiptas dėmesys, kad kai kurie informantai vartojo gretimines sangrąžos afikso formas: *-s(i)* ir *-š(i)*, pvz.: *ziėmu. nebùuɔ. kuõĩ apšáũ.c* | *kíturɔ.z* | *baši*

adbėga jie pas_mūs ~ žiemą nebuvo kuo apsiaut(i), kituroz (kitąkart) basi atbėga jie pas mus (P. Z. 2012, Aš); *vienas zabrõkas prišriņ.kõ. dúonõ.s* ~ vienas žebrokas (elgeta) pris(i)rinko duonos (P. Z. 2012, Aš); *vil.kas negã.li isizõ.c* ~ vilkas negali išsižiot(i) (P. Z. 2012, Aš). Šis reiškinys ilgiausiai išsilaikė Aššninkuose. Gretimuose kaimuose jis fiksuojamas tik iš Aššninkų ar Kabėlių atsikėlusiu gyventojų kalboje (Leskauskaitė 2009, 30).

1911 m. sangrąžinių veiksmažodžių su *-ši* yra užrašęs ir J. Balčikonis (1982, 289–290), pvz.: *pašidalyt, nušibot, apšipratys*. 1958–1959 m. lankydamasis Aššninkuose, A. Vidugiris s, z ir š, ž mišimo atvejų neužfiksavo. 1965 m. Aššninkuose š tarimo vietoj s pavyzdžių daugiau užrašė Ž. Urbanavičiūtė, bet užrašuose rastas tik vienas sangrąžinis veiksmažodis su *-ši*: *šėkmãdzieni pašilšõši* ~ sekmadienį pas(i)ilsėsi (Urbanavičiūtė 1965, sąs. rg. 840). Šiuo metu Kabėlių apylinkių šnektose sangrąžiniai veiksmažodžiai su sangrąžos afiksu *-š(i)* pasitaiko retai, jį išlaikę tik keli vyriausiosios kartos informantai.

Fonemų *[s]* ir *[š]* identifikacija rodo, kad šios fonemos laikytinos fakultatyviais, arba laisvaisiais, variantais. Indiferentiškai vartojami sargieji ir žvarbieji priebalsiai sangrąžos afikse įvairuoja – pasakoma *pãšẽ.mẽ.* ir *pãšõ.mẽ.* ‘pas(i)ėmė’; *prišriņkãũ.* ir *prišõriņkãũ.* ‘pris(i)rinkau’; *juõkesi* ir *juõkeši* ‘juokiasi’. Aleksas Girdeńis (2003, 58–59) teigia, kad toks reiškinys nėra nedisciplinuotas garsų vartojimas ar jų painiojimas, o iš tikrųjų tai yra fakultatyviniai variantai tokių fonemų, kurioms sargumas ar žvarbumas yra neesminis požymis.

Kadangi Aššninkų, Kabėlių, Musteikos, Šklėrių kaimuose vietoj daugelyje tarmių įprastų priebalsių š, ž buvo tariami s, z (Valentukevičienė 2013, 9–10), tai nieko stebėtina, kad dėl visuotinio švietimo ir bendrinės kalbos įtakos minėti priebalsiai sumišo, ir fakultatyviai vietoj s, z pradėta tarti š, ž. Toks pokytis iš dalies galėjo atsirasti ir dėl interferencijos, t. y. lenkų kalbos įtakos. Kad šis reiškinys nėra labai senas, patvirtina ir Z. Zinkevičius (1966, 147), susiejęs šį reiškinį su priebalsių depalatalizacija: „priešingu atveju minkštasis š būtų sukietėjęs, o s išlaikęs minkštumą“.

Pastebėtina, kad Kabėlių apylinkėse būta ir kitokių ryškių fakultatyviųjų variantų. Kaip ir Švendubrės šnektoje, čia garsai *[k̄]*, *[k̄]*, *[t̄]* ir *[ḡ]*, *[ḡ]*, *[d̄]* gali laisvai keisti vienas kitą tame pačiame žodyje (Savičiūtė, Vitkauskas 1976, 146–149; Leskauskaitė, Mikulėnienė 1998, 95–102; Girdeńis 2003, 58). Taigi fakultatyviųjų variantų įvairovė komplikuoja ir š, ž raidos aiškinimą. Manytina, kad š, ž galėjo būti apibendrinti kaip modelis, tačiau raidos priežastys nėra iki galo iširtos.

4. Sangrąžos afiksas žodžio gale

Nepriešdėlinių veiksmažodžių žodžio gale gali būti vartojamos abi sangrąžos afikso *-si* ir *-s* formos. Dažnai jos įvairuoja to paties informanto kalboje pvz.: *vienã davatkã mel̄.dẽ.si* ~ viena

davatka meldėsi; *prazdà.rę. durìs ir_tàs žmogùs* | *kur_miškañ. mel̃.dę.s* ~ pras(i)darė duris ir tas žmogus, kur miške meldės(i) (A. V. 2014, Kb).

Esamojo ir būtojo kartinio laiko sangražinio veiksmažodžio vienaskaitos 1 ir 2 asmenyje vartojamas sutrumpėjęs sangražos afiksas, pvz.: **ašá.šni.kuosa laikãũ.s* | *nes_ti_vienà* | *šità tetà* | *dę.zíenę. bùų.* ~ Ašasninkuose laikiaus(i), nes ten viena šita teta, dėdienė buvo (E. T. 2014, Kb); *pas_vienùs* | *pas_kitùs* [pagyvendavau] | *šitęp_và ir_tríñãus* ~ pas vienus, pas kitus (pagyvendavau), šitaip va ir tryniaus(i); *žãugãũ.s* | *kad_má.n dúonu. dá.vę.* ~ džiaugiaus(i), kad man duoną davė (O. S. 2014, Držn).

Esamojo, būtojo kartinio laiko vienaskaitos ir daugiskaitos 3 asmenyje sangražos afikso forma *-si* išlaikoma dažniau nei 1 ir 2 asmenyje, pvz.: *uškó.pa tōm raĩ.kštę.m* | *suolá.lin sę.dasi* | *nu_jir_pazúr.ró. tàs visàs bitès* ~ užkopia tom(is) raikštėm(is), į suolelį sėdasi, na ir pažiūri tas visas bites (A. V. 2011, Kb); *jíej í.lsisi in_mã.zi. acirę.mi.* ~ jie ilsisi į medį atsirėmę (A. V. 2011, Kb); *mamà* | *įãu_amžiná.tĩsi. įš* | *labai. jí. bá.rę.si* ~ mama, jau amžinatilsį jo, labai jį barėsi (E. T. 2014, Kb); [žmonės] *juokę.si iš_jš.s* | *mús tetš.s* ~ (žmonės) juokėsi iš jos, mūs(ų) tetos (O. S. 2014, Držn); *meř.gų.s šė.udus nė.šę.si* ~ mergos šiaudus nešėsi (E. M. 2012, Kb); *ziėdas aĩ.davų. mežųc* | *tai_jĩ vėzdavų.si* ~ diedas eidavo medžiot, tai jį vezdavosi (V. B. 2012, Škl).

XX a. 6–7 dešimtmetyje Ašasninkų kaime A. Vidugiris ir Ž. Urbanavičiūtė užrašė pavyzdžių su abiem sangražos afikso variantais *-si* ir *-s*. Teigta, kad esamojo ir būtojo kartinio laikų 3 asmens formose sangražos afiksas vartojamas fakultatyviai, o kituose asmenyse linkęs trumpėti (Valentukevičiūtė 1967). Šio tyrimo medžiaga rodo, kad XXI a. Kabėlių apylinkių vyriausiosios kartos atstovų kalboje esamojo ir būtojo kartinio laiko 3 asmenyje dominuoja nesutrumpėjęs sangražos afiksas: iš 250 sangražinių veiksmažodžių bent ketvirtadalį (63) sudaro sangražiniai veiksmažodžiai su sangražos afiksu žodžio gale. Būtojo dažninio ir būsimojo laiko formose sangražos afiksas trumpinamas kaip ir kitose pietų aukštaičių šnektose (Leskauskaitė 2009, 65; 2018, 37).

Kabėlių apylinkėse įvairuoja ir sangražinių nepriešdėlinių veiksmažodžių kirčiavimas. Kaip ir bendrinėje kalboje, jie gali būti kirčiuojami šaknyje, pvz.: *įou_jĩ prižíravoje prižíravoje* | *ir_aĩ.na mé.zęiš gul̃.cis* | *aĩ.na o.verès* | *lizdañ.* ~ jau ji prižyravoja (prisimaitina) ir eina medžiais gultis, eina į voverės lizdą (PPAŠŽ, 325); *žinaĩ *gùdų. šaliñ.* | *vanduõj* | *tai_nei_arbá.tų.s neraĩ.kę bù-ų dęcis* | *rùdaš bù-ų tų.kìs* ~ žinai, Gudo šalyje vanduo, tai nei arbatos nereikėjo dėtis, rudas buvo toks (PPAŠŽ, 193); *paskuĩ meřgųs kavųjosi nuog_jūr* | *kad nevestų sókcie* ~ paskui mergos kavojosi (slėpėsi) nuo jų, kad nevestų šokti(e) (Urbanavičiūtė 1965, sąs. rg. 840).

Išsiskiria sangražinės asmenuojamųjų veiksmažodžių formos, turinčios galūnės kirtį. Taip kirčiuojami pirminiai veiksmažodžiai, kurie esamajame laike yra *õ* (*a*) kamieno, o būtajame

kartiniame *ā* (*o*) arba *é* (*ē*) kamieno, pvz., *sę.dõs* ‘sėdos(i)’, *kę.lẽs* ‘kėlės(i)’. XX a. 6–7 dešimtmečio tarminiuose Kabėlių (Aššaininkų) rankraštiniuose tekstuose tokių formų neužrašyta (Vidugiris 1958–1959, reg. sąs. 638; Urbanavičiūtė 1965, reg. sąs. 840). „Lietuvių kalbos atlase“ (1991) nuoseklaus galūninio sangražinių veiksmažodžių kirčiavimo plotas nurodomas kaip rytų aukštaičių vilniškių teritorija². Čia kirtis nuosekliai buvo išlaikomas galūnėje: *émės, kėlės, nešės, radōs, sėdōs, stojōs, daužēs, mušēs, radōs, ruošēs, sėdōs, stojōs, vedēs* (LKA III 99).

Paskiros būtojo kartinio laiko 3 asmens galūninio kirčiavimo formos, dažniausiai *radōs, sėdōs, stojōs*, yra užfiksuotos pietų aukštaičių patarmėje – Šklėrių (615)³, Lygáinių (616), Marijampolio (617), Dusmenų (631 a), Macėlių (633), Rūdninkų (634), Ālovės (645), Daūgų (646), Gudėlių (650), Ākmenio (662), Čebatōrių (663), Šalčininkų (666), Seirijų (674), Nedžingės (676), Perlojōs (677), Varėnōs (678), Vydėnių (679), Vėžionių (680), Eišiškių (681), Butrimonių (682), Jovaišių (685), Léipalingio (686), Kaniavōs (690), Daūgidonių (691), Kāpčiamiesčio (693), Drūskininkų (694), Rūdnios (698), Varanāvo (VI), Nočiōs (VII), Ródūnios (VIII), Pelesōs (IX), Naujų Gíernykų (XI) punktuose⁴ (LKA III, žemėl. Nr. 95).

Nei Z. Zinkevičiaus „Lietuvių kalbos dialektologijoje“ (1966), nei „Lietuvių kalbos atlaso“ trečiajame tome (1991) apie dviskiemenių sangražinių veiksmažodžių galūnės kirčiavimą Kabėlių (704) ir Šklėrių (703) punktuose duomenų nepateikta. Tačiau tokių sangražinių veiksmažodžių pavyzdžių gretimoje Marcinkonių šnektoje (697) užrašyta net XXI a. pradžioje (Leskauskaitė 2009, 42). Vadinas, dviskiemenių sangražinių veiksmažodžių kirčiavimo paplitimo plotas buvęs didesnis, nei nurodo minėti šaltiniai.

Renkant medžiagą šiam tyrimui, Kabėlių apylinkėse užrašyti keli sangražinių veiksmažodžių – *imtis, keltis, rastis, stotis, sėstis*, – kirčiuojamų galūnėje, pavyzdžiai: [vaikai] *aņkscì radõs namõpi* ~ vaikai anksti rados (grįžo) namo (S. A. V. 2019, Kb); *dá.rę. grũcyl. ar_kruopá.ites miežinēs | paskuĩ* [malūnas] *radõs* ~ darė grucę (grūstas kruopas) ar kruopaites miežines, paskui (malūnas) rados(i) (J. K. 2014, Škl), *àš stõ.suõs ca_bĩški. tá.rpan* ~ aš stosiuos(i) čia biškį (truputį) į tarpą (P. Z. 2006, Aš); [žmonės] *kę.lẽs ne_kàb dabař. | ę_kecviř.tu. | peņ.ktu. vãlandu.* ~ (žmonės) kėlės(i) ne kaip dabar, o ketvirtą, penktą valandą (O. G. 2019, Mst); *mõterõ.s giešminiķę.s sãkõ. | kur_tù sę.siēs* ~ moterys giesminykės sako, kur tu sėsies(i) (O. G. 2019, Mst); *priĩlsãũ. ir_sę.dãũ.s* ~ priilsau ir sėdaus(i) (O. S. 2019, Držn). Toks kirčiavimo modelis nepasižymi pastovumu, greta vartojami ir variantai su šaknies kirčiu, plg. *sę.dãũ.s | sędãus* ‘sėdaus(i)’.

² Ji apima Trečiūnų (484), Žiboliškės (508), Magūnų (545)², Āpso (III), Lazinkų (423), Pirštėliškių (458), Rādiškių (459), Miežiōnių (669), Adūtiškio (485), Daulėnų (668) punktus. Tokių formų užrašyta ir vakarų aukštaičiams kauniškiams priskiriamoje Zieteloje (XII).

³ Gyvenamųjų vietovių klasifikacijoje skiriami du Šklėrių punktai: 615 punktas yra Trākų, o 703 – Varėnōs rajone.

⁴ Varanāvas (VI), Nočiã (VII), Ródūnia (VIII), Nauji Gíernykai (XI) – sunykę punktai (TARMĖS XXI, 454).

Veiksmazodžiai, sudaryti su sangrąžos afiksu žodžio gale, kirtį gali perkelti į sangrąžos afiksą. Tai rodo Zietelos ir Kabėlių apylinkių šnektų kirčiavimo svyravimas tarp priešpaskutinio ir paskutinio skiemens, plg.: *metė̃s* | *metė̃.sì* ‘metės(i)’. Tokių veiksmazodžių su kirčiuotu sangrąžos afiksu Kabėlių apylinkių šnektose užrašyta nedaug, pvz.: *pagadà stò.jò.sì* ~ pagada (giedra) stojosi (O. G. 2019, Mst); iš *kuř. šità žūrsæžò.lė. radò.sì* ~ iš kur šita žąsiažolė radosi (O. G. 2019, Mst)⁵; *debes̃s kė.lė.sì* ‘debesys kėlėsi’ (V. B. 2014, Škl). Iki šiol sangrąžos afikso, esančio žodžio gale, kirčiavimo atvejų tebuvo užfiksuota nedideliame lietuvių kalbos plote – Daulėnų (668), Rūdnios (698), Zietelos (XII) punktuose (LKA III 99; Vidugiris 2004, 238).

Kalbininko Jono Kazlausko (1968, 92) nuomone, „priešpaskutinio skiemens kirtis nesunkiai paaiškinamas tuo, kad jis gali būti visuotinės tendencijos nekirčiuoti žodžio gale esančios sangrąžos dalelytės rezultatas, tai nurodyti dalelytės *-si* kirčiavimo priežastis vargu ar galima, remiantis tik dabartinėmis raidos tendencijomis, ir šį kirtį, matyt, reikia laikyti senesniu. Jis ir rodo kažkada buvusią įvardinės sangrąžinio veiksmazodžio dalies savybę – gauti kirtį ir palikti veiksmazodį proklitinėje padėtyje. Todėl galima manyti, kad įvardinė sangrąžinio veiksmazodžio dalis, būdama prisišliejusi iš galo, kažkada perkeldavo kirtį į save, ir visos dabar gale kirčiuojamos sangrąžinės formos yra to laikotarpio reliktai“.

Pastebėtina, kad sangrąžinių veiksmazodžių, kirčiuojamų galūnėje, esamojo, būtojo kartinio ir būsimojo laiko formas išlaikė tik pietų aukštaičiai. Rytų aukštaičių vilniškių šnektose galūnėje kirčiuojami tik sangrąžiniai būtojo kartinio laiko veiksmazodžiai (Urbanavičienė 2006, 222).

Kabėlių apylinkėse iki šiol išlaikytos ištisos kai kurių sangrąžinių veiksmazodžių paradigmos (žr. 2–5 lentelės).

2 lentelė. *Esamojo laiko formos*

Asmuo	V i e n a s k a i t a	D a u g i s k a i t a
1	sė̃duos, sė̃.duōs, sė̃.duosì	sė̃damė̃.s, sė̃.damė̃s
2	sė̃zies, sė̃.ziēs, sė̃.ziesì	sė̃datė̃.s, sė̃.datė̃.s
3	sė̃das(i), sė̃.das(i), sė̃.dasì	sė̃das(i), sė̃.das(i), sė̃.dasì

3 lentelė. *Būtojo kartinio laiko formos*

Asmuo	V i e n a s k a i t a	D a u g i s k a i t a
1	sė̃dāus, sė̃.dāū.s, sė̃.dāusì	sė̃dō.mė̃.s, sė̃.dō.mė̃s
2	sė̃dais(i), sė̃.daĩ.s, sė̃.daisì	sė̃dō.tė̃.s, sė̃.dō.tė̃s
3	sė̃dō.s, sė̃.dō̃s, sė̃.dō̃.sì	sė̃dō̃.s(i), sė̃.dō̃s, sė̃.dō̃.sì

⁵ Informantė O. G. gimė 1962 m. Musteikos kaime, ten pat ir gyvena. Jos sakiniai užrašyti 2019 m. „Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekai.

Būtojo dažninio laiko veiksmažodžių kirčiavimas beveik toks pat, kaip ir bendrinėje kalboje, tik vietoj *-si* žodžio galo pozicijoje visuose asmenyse visuotinai vartojama *-s*, pvz.: *sėzdavåus*, *sėzdavåis*, *sėzdavås*, *sėzdavå.mę.s*, *sėzdavå.tę.s* ‘sėsdavaus(i), sėsdavais(i), sėsdavo, sėsdavomės, sėsdavotės’. Taigi sangrąžinių veiksmažodžių galūninio kirčiavimas modelis netaikomas (kirčiuojama kaip bendrinėje kalboje).

Būtąjį dažninį laiką šnektoje kartais pakeičia sustabarėjusi forma *būdavo* su esamojo laiko veiksmažodžiu, pvz.: *sárkø. | búrdavø. | sę.žiesì uš.stø.vu. aņkšcì ri.tì* ~ sako, būdavo, sėdiesi už stovų (audimo staklių) anksti ryte (O. G. 2019, Mst); *búrdavø. | prie.á.viľø. stø.jiēs* ~ būdavo, prie avilio stojies(i) (A. V. 2019, Kb).

Būsimojo laiko sangrąžinių veiksmažodžių galūnėje kirčiuojamas tik esamojo laiko vienaskaitos 1 ir 2 asmuo.

4 lentelė. *Būsimojo laiko formos*

Asmuo	V i e n a s k a i t a	D a u g i s k a i t a
1	sė'suos, sę.suõs	sė'simę.s
2	sė'sies, sę.siēs	sė'sitę.s
3	sę'sis	sę'sis

5 lentelė. *Tariamiosios nuosakos formos*

Asmuo	V i e n a s k a i t a	D a u g i s k a i t a
1	sę.stá.us	sė'stumę.s
2	sę.stá.is	sė'stu.tę.s
3	sę.stĩrs(i)	sę.stĩrs(i)

Tarmėse dažniausiai pasitaiko galūnėje kirčiuojamų esamojo ir būtojo kartinio laiko 3 asmens formų.

5. Priešdėliniai sangrąžiniai veiksmažodžiai

Priešdėliniai sangrąžiniai veiksmažodžiai paprastai neturi tiesioginio papildinio, jį atstoja sangrąžos afiksas *-s(i)*. Tokie veiksmažodžiai reiškia veiksmą, nukreiptą į patį veikėją. Sangrąžos afikso trumpąją ar ilgąją formą dažnai lemia *-si* ir šaknies balsių sandūra. Kai kuriais atvejais sangrąžos afikso balsis *i* gali būti suliejamas su šaknies balsiu:

- 1) *i* su *a*, *ai*: *pasá.iškino* (*pasi-aiškino*) ‘pas(i)aiškino’;
- 2) *i* su *au*: *neapšáuni* (*neap-ši-auni*) ‘neaps(i)auni’;
- 3) *i* su *é*: *apsę.mę.* (*apsi-émė*) ‘aps(i)émė’, bet *apsiėdę.* (*ap-si-ėdė*) ‘apsiėdė’, *pąšę.mę.* (*pa-ši-émė*) ‘pasiémė’.

Dėl suliejimo priešdėlinių veiksmažodžių sistemoje šalia sangrąžos afikso *-si* atsirado jo variantas *-s*, kuris buvo apibendrintas ir pozicijai prieš kitus garsus. Sangrąžos afiksas *-si* nepakitęs išlaikomas po šių priešdėlių:

at-: *acigėrė*. 'atsigėrė'; *aciklāupė*. 'atsiklaupė', *aciklā.ušč* 'atsiklaust(i)', *acikraŕāū*. 'atsikračiau', *acikvɔ.sėjɔ*. 'atsikvošėjo', *acimuša* 'atsimuša', *acistóc*. 'atsistoti';

in-: *iñsideda* 'insideda', *iñsikabinɔ*. 'insikabino', *iñsimeni* 'insimeni', *iñsirici.c* 'insirityt(i)', *iñsirusėc* 'insirusėt(i)', *iñsipá.ustɔ*.⁶ 'insipjausto', *iñsipila* 'insipila';

iš-: *isiblaĩ.vɔ*. 'išsiblaivo', *isikasavóje* 'išsikasavoja (išnyksta)', *isiklumpõs* 'išsiklumpos (išsiklamos)', *isikúľlau* 'išsikūliau', *isimazgójje* 'išsimazgoja', *isivė.rdam* 'išsiverdam(e)';

par-: *parsibaladójɔ*. 'parsibaladojo (grįžo)', *parsidúodu* 'parsiduodu', *parsinešžinėjɔ.m* 'parsinešdinėjom(e)', *parsivaríc* 'parsivaryt(i)', *parsivežau* 'parsivežiau';

per-: *pė.rsijimc* 'persiimt(i)', *pė.rsiķė.ľę*. 'persikėlė', *pė.rsikraustė*. 'persikraustė', *pė.rsimainė*. 'persimainė', *pė.rsirašė*. 'persirašė', *pė.rsivalgɔ*. 'persivalgo', *pė.rsizagnɔ.jau* 'persižegnojau';

už-: *užsidedga* 'užsidedga', *usidėjau*. 'užsidėjau', *usigri.bá.u* 'užsigrybav(o)', *usikabinɔ*. 'užsikabino', *usilikɔ*. 'užsiliko', *usisɔ.žídavɔ*. 'užsisodindavo', *usiųuogá.u* 'užsiuogav(o)'.
 Po priešdėlių *ap-*, *da-*, *ne-*, *nu-*, *pa-*, *pra-*, *su-* sangrąžos afiksas gali būti *-si* arba apibendrintas jo variantas *-s* (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Priešdėlinių veiksmažodžių sangrąžos afikso formos

Priešdėlis	Sangrąžos afiksas <i>-si</i>	Sutrumpėjęs sangrąžos afiksas <i>-s</i>
<i>ap-</i>	<i>apsiė.mė</i> . 'apsiėmė', <i>apsigi.vė.nɔ</i> . 'apsigyveno', <i>apsitrá.ukė</i> 'apsitraukia'	<i>apsė.jɔ</i> . 'aps(i)ėjo', <i>apsė.mė</i> . 'aps(i)ėmė' ⁷
<i>da-</i>	<i>dasistá.te</i> . 'dasistatė (prisistatė)', <i>dasišāū.kc</i> 'dasišaukt(i) (prisišaukti)'	<i>daslā.idɔ</i> . 'das(i)leido (prisileido)', <i>dāspiešė</i> . 'das(i)piešė (prisipiešė)'
<i>ne-</i>	<i>nesiškira</i> 'nesiskiria', <i>nesišlúostɔ</i> . 'nesišluosto', <i>nesižagnójɔ</i> 'nesižegnoja'	<i>neskišāū</i> . 'nes(i)kišau', <i>nestu.sík</i> 'nes(i)tąsyk (nevaikščiok)', <i>nezgá.udɔ</i> . 'nes(i)gaudo'
<i>nu-</i>	<i>nusišai.pė</i> . 'nusišaipė', <i>nusišóvė</i> . 'nusišovė', <i>nusižėrė</i> . 'nusižėrė'	<i>nuzbrūznina</i> 'nus(i)bruznina (nustrina)', <i>nuzdúoda</i> 'nus(i)duoda (pavyksta)'
<i>pa-</i>	<i>pasistá.te</i> . 'pasistatė', <i>pasistrõšinɔ</i> . 'pasistrošino (išsigando)', <i>pasišėrāu</i> 'pasišeriau'	<i>pascikɔ</i> . 'pas(i)tiko', <i>pasrój.dɔ</i> . 'pas(i)rodo', <i>paslikɔ</i> . 'pas(i)liko'
<i>pra-</i>	<i>prasišunķė</i> 'prasišunkia', <i>prasišā.uzis</i> 'prasišaudys', <i>prasišvieca</i> 'prasišviečia'	<i>prāzglabi</i> 'pras(i)glebį', <i>prazblaĩ.vɔ</i> . 'pras(i)blaivo', <i>prazblašķc</i> 'pras(i)blaškyt(i)'
<i>pri-</i>	<i>prisimenu</i> 'prisimenu', <i>prisižadėj</i> 'prisižadėj(o)', <i>prisižú.rɔ</i> . 'prisižiūri'	<i>prisklāušāū</i> . 'pris(i)klausiau', <i>prismenu</i> 'pris(i)menu', <i>prisirij.kɔ</i> . 'pris(i)rinko'
<i>su-</i>	<i>susiskam̃.bina</i> 'susiskambina', <i>susiskóvė</i> . 'susiskovė', <i>susižā.nino</i> 'susiženino (susituokė)'	<i>sūsima</i> 'sus(i)ima', <i>sústara</i> 'sus(i)taria', <i>suzdā.rɔ</i> . 'sus(i)daro'

Kaip matyti iš 6 lentelės, *-si* netrumpėja prieš *s*, *z*, *ž* priebalsius. Sangrąžos afikso trumpėjimas šioje pozicijoje neįmanomas, nes sunyktų sangrąžos afiksas. Priešdėliniuose veiksmažodžiuose pasitaiko sporadiškų tolimosios regresinės asimiliacijos atvejų, pvz.: *mój.ki.tɔ.jes sá.kɔ*. | *tai_ķõ_tù*

⁶ Kabeliškiškai žodžiuose *bjaurus*, *pjauti* netaria priebalsio *j*.

⁷ Po priešdėlio *ap-* trumpoji sangrąžos afikso forma vartojama retai. Gretimose Marcinkonių (697) ir Daržėlių (696) šnektose užrašytas atvejis, kai *-s* vartojamas prieš priebalsį, pvz., *apsdaŕāū* (PPAŠŽ, 38).

sá.ni neapšáunì | neàpševei | nušá.lši [kojas] ~ mokytojas sako, tai ko tu, seni, neapsiauni, neapsiavei, nušalsi (kojas) (P. Z. 2012, Aš). Tokių pavyzdžių užfiksuota ir vyriausiosios, ir vidurinėsios kartos Kabėlių apylinkių atstovų kalboje, pvz.: *apšizá.ninɔ*. ‘apsiženino (susituokė)’, *pašišáuke*. ‘pasišaukė’, *pá.ršizágnɔjɔ* ‘persižegnojo’, *sušišúrkavɔ*. ‘susišūkavo ir kt.

Z. Zinkevičius (1966, 171) teigia, kad labiausiai „paplitęs priebalsio s, ypač priklausančio sangrąžos dalelytei, pakeitimas š prieš tolimesnio skiemens š, ž arba afrikatas č, dž. Įvairiose tarmėse tariama *pašišildyti* ‘pasišildyti’, *išišėrgti* ‘išsižergti’, *prasičiaūpti* ‘prasičiaupti’, *pašidžiauti* ‘pasidžiauti’“. Tolimosios regresinės priebalsių asimiliacijos atvejai dažni rytų ir pietų aukštaičių šnektose (Kardelytė 1960, 28; Leskauskaitė 2006, 37).

Sangrąžos afiksas, įsiterpęs tarp priešdėlio ir šaknies, gali būti ir kirčiuotas, ir nekirčiuotas. Dažnai jis perima visas priešdėliams būdingas savybes ir funkcionuoja kaip silpnoji morfema. Sangrąžos afiksas esamojo, būtojo kartinio laiko formose kirtį gauna tada, kai paprastojoje formoje jį gauna priešdėlis (Stundžia 2009, 187), pvz.: *apsiràfjgę*. ‘aps(i)rengė’, *iñsineša* ‘insineša’.

Jei sangrąžos afiksas sutrumpėjęs, priešdėlis kirtį išlaiko, plg.: *nùsneša* ir *nusineša*.

Išvados

Maždaug per penkis dešimtmečius (t. y. XX a. antrosios pusėje ir XXI a. pradžioje) surinkta tarminė medžiaga iš Kabėlių ir Šklėrių apylinkių atskleidžia visos pietų aukštaičių patarmės ir šių šnektų raidą.

Ištyrus Kabėlių ir Šklėrių apylinkių šnektų sangrąžinio veiksmažodžio formų įvairovę, morfo(no)logines ypatybes ir akcentuaciją, galima nurodyti kelias tendencijas:

1. Kabėlių ir Šklėrių šnektose sangrąžos veiksmažodžio afikso (-si, -ši) įvairavimas yra nykstantis reiškinys. Priebalsių s, š mišimas aiškintinas pirmiausia fonetinėmis priežastimis (t. y. minkštieji š ir ŝ laikytini fakultatyviaisiais variantais). Fonetinę šio reiškinio prigimtį patvirtina ir šiose šnektose užrašyti sporadiški tolimosios regresinės asimiliacijos atvejai.

2. Priešdėliniuose veiksmažodžiuose dėl sangrąžos afikso balsio i ir šaknies balsių suliejimo vartojamas apibendrintas trumpasis -s variantas. Žodžio gale taip pat linkstama vartoti trumpąjį sangrąžos afikso variantą.

3. Tiriamajame plote, Kabėlių ir Šklėrių punktuose, užfiksuotas savitas sangrąžinių veiksmažodžių galūnės ar sangrąžos formanto kirčiavimas, kurio iki šiol neužfiksavo šias šnektas tyrę kalbininkai, pvz.: *stɔ.jɔs* | *stɔ.josì* ‘stojos(i)’, *ɛ.mɛs* | *ɛ.mɛ.sì* ‘ėmės(i)’. Galūninio kirčiavimo modelis išlaikytas ištisose kai kurių sangrąžinių veiksmažodžių esamojo, būtojo kartinio ir būsimąjo laiko veiksmažodžių paradigmose. Būtojo dažninio laiko formos, kaip vėliau atsiradusios, išlaiko veiksmažodžio bendraties kirčio vietą.

Aptartasis kirčiavimo modelis, kai kirčiuojama galūnė arba sangražos afiksas, yra senesnės sangražinių veiksmažodžių kirčiavimo sistemos reliktai.

Literatūra ir šaltiniai

- Ambrazas, Vytautas 1996, Veiksmažodžių reikšminės grupės, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, vyr. red. Vytautas Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 282–283, 287–288.
- Balčikonis, Juozas 1982, *Rinktiniai raštai 2*, Vilnius: Mokslas.
- Bernadišienė, Petronėlė 1971, Sangražiniai veiksmažodžiai, *Lietuvių kalbos gramatika. Morfologija 2*, vyr. red. Kazys Ulvydas, Vilnius: Mintis, 186–189.
- Būga, Kazimieras 1961, *Rinktiniai raštai 3*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Dini, Pietro Umberto 2000, *Baltų kalbos: lyginamoji istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Dovydaitis, Jurgis 1968, Priebalsiai *d, t* bei *k, g* Dieveniškėse ir kitose vietose, *Dieveniškės*, Vilnius: Vaga, 207–210.
- Dovydaitis, Jurgis 1978, Priebalsiai *d', t' ir g', k'* Pietų Lietuvoje, *Kalbotyra* 29(1), 103–107.
- Girdenis, Aleksas 2003, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Grinaveckienė, Elena 1961, Nauji dzūkų tarmės tyrinėjimų duomenys, *Literatūra ir kalba* 5, 603–608.
- Hasiuk, Michal 1989, Jotvingių kalbos rekonstrukcijos klausimu, *Baltistica III (I)*, Vilnius.
- Jakaitienė, Evalda 1996, Veiksmažodžių daryba, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, vyr. red. Vytautas Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 406–410.
- Kardelytė, Jadvyga 1960, Linkmenų tarmės fonetika, *Kalbotyra* 2, 6–31.
- Kaukienė, Audronė 1997, *Klaipėdos krašto vakarų aukštaičių tarmė*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Kazlauskas, Jonas 1968, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.
- Leskauskaitė, Asta 2006, *Kučiūnų krašto šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Leskauskaitė, Asta 2009, *Marcinkonių šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Leskauskaitė, Asta 2018, *Leipalingio apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Leskauskaitė, Asta; Danguolė Mikulėnienė 1998, Dėl priebalsių *t', d' ir k', g'* mišimo pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse, *Baltistica XXXIII (1)*, 95–102.
- LKA III– *Lietuvių kalbos atlasas 3: Morfologija*, Vilnius: Mokslas, 1991.
- LKTCh – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sudarė R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- Markevičienė, Žaneta 2010, Ašašnikų ir Kabelių šnektų fonetikos ypatumai: dabartinė padėtis, *Žmogus ir žodis* 12, 48–51.
- Mikulėnienė, Danguolė 2012, Dėl kalbos archaikos ir inovacijų santykio (Zietelos lietuvių šnektos duomenimis), *Lituanistica* 58, 51–62.
- Mikulėnienė, Danguolė 2016, Lenkijos lietuvių šnektų bruožų variantiškumas ir kaita, *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos* [kolektyvinė monografija], Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 100–119.
- Mikulėnienė, Danguolė; Vilija Ragaišienė 2013, *Visos tarmės gražiausios...* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Otrębski, Jan 1961, Язык ятвягов, *Вопросы славянского языкознания* 5, 3–8.
- Otrębski, Jan 1963, Das Jatwingerproblem, *Sprache* 9, 157–167.
- Paulauskienė, Aldona 1994, *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

PPAŠŽ – Asta Leskauskaitė, Vilija Ragaišienė 2016, *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas 1 (A–M)*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Savičiūtė, Gertrūda; Vytautas Vitkauskas 1976, Priebalsių *t : k* ir *d : g* maišymas Švendubrės šnekte, *Baltistica* XII (2), 146–149.

Stolz, Thomas 1989, Zum Wandel der morphotaktischen Positionsregeln des Baltischen Reflexivzeichens, *Folia Linguistica Historica* 9, 1, 13–27.

Stundžia, Bonifacas 2009, *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

TARMĖS XXI – Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (sud.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)* [kolektyvinė monografija], Vilnius: Briedis.

Urbanavičienė, Jolita 2006, Rytų aukštaičių vilniškių pakraštinių šnektų kirčiavimo ypatumai, *Baltistica* XLI, 219–231.

Urbanavičiūtė, Žaneta 1965, *II Kabelių (Ašašnikų) tarmės tekstai*, sąsiuvinio registracijos Nr. 840, Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvo rankraštynas.

Valentukevičienė, Danutė 2013, Ašašnikų ir Kabelių šnektos priebalsių ypatumai, *Gimtoji kalba*, 9–12.

Valentukevičienė, Danutė 2015, *Kabelių šnektos asmenavimo sistema (vientisinės formos)*. Magistro darbas, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas.

Valentukevičiūtė, Danutė 1967, *Kabelių tarmė*. Diplominis darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Vidugiris, Aloyzas 1958, 1959, *Ašašnikų (Antrųjų Kabelių) sodžiaus tarmės nuotrupos*, sąsiuvinio registracijos Nr.638, Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvo rankraštynas.

Vidugiris, Aloyzas 2004, *Zietelos lietuvių šnektą*, Vilnius: Presvika.

Zinkevičius, Zigmas 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius, Zigmas 1980, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2*, Vilnius: Mokslas.

Аркадьев Петр 2013, О типологическом своеобразии литовской глагольной системы, *Исследования по типологии славянских, балтийских и балканских языков*, Алетейя: Санкт-Петербург, 320–361.

Вольтеръ Эдуардъ 1912, Слѣды древнихъ Прусовъ и ихъ языка въ Гродненской губернии, *Извѣстия Отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академии Наукъ* XVI (4), 151-160.

Эндзелин Ян 1911, *Славяно-балтийские этюды*, Харьков: Зильберберг.

Transkripcijos ženklai

Straipsnyje visi transkribuoti tarminiai pavyzdžiai rinkti Palemono rašmenimis. Visus garsus stengiasi užrašyti kuo artimesnius tarimui. Svarbesni fonetinės transkripcijos ženklai, nesutampantys su bendrinės kalbos raidėmis, yra šie.

Balsių kokybės ženklai

ǎ – balsis *a* su *o* atspalviu.

α – trumpas redukuotas *a*.

æ – platesnis už *e* balsis su didesniu ar mažesniu *a* atspalviu.

ɛ – neįtemptas, tarpinis tarp *e* ir *i* balsis.

ɛ̃ – suužpakalėjusi balsio *é* atmaina, vartojama po kietųjų priebalsių.

ĩ – šiek tiek suužpakalėjusi balsio *i* atmaina.

ɪ̃ – suužpakalėjusi balsio *i* atmaina, vartojama po kietųjų priebalsių.

j̃ – neskiemeninis *i*, pakeičiantis priebalsį *j*.

ɔ – silpnai sulūpintas, neįtemptas o su didesniu ar mažesniu a atspalviu.

o, o – nelabai įtemptas balsis, atviresnis negu o.

u – neskiemeninis u, pakeičiantis priebalsį v.

Priebalsių ženklai

ʒ – priebalsinio dvigarsio (afrikatos) dz ženklas.

ʒ̣ – priebalsinio dvigarsio (afrikatos) dz ženklas.

ŋ – gomurinis priebalsio n variantas, vartojamas prieš priebalsius k, g.

ĸ, ĺ, ū ... – minkštieji priebalsiai.

Kiekybės, kirčio ir priegaidės ženklai

˙ – ilgasis balsis.

˘ – vidutinio ilgumo balsis ar sonantas.

ˆ – akūtas.

ˋ – gravis.

˜ – cirkumfleksas.

˚ – vidurinė priegaidė.

Kiti ženklai

◌ – nekirčiuoto ir kirčiuoto žodžio jungtis.

| – intonacinio vieneto pauzė.

[] – klausančiojo intarpas.

~ – po šio ženklo pateikiama tarmės forma bendrinės kalbos rašmenimis.

() – išnykęs garsas ar skiemuo;

* – istorinės formos ir garsai, vietovardis, hidronimas, asmenvardis, šventės pavadinimas

Gauta: 2019-06-18

Priimta: 2019-07-19